

Проблеми взаємодії міжнародних структур і неурядових організацій в Україні

Олексій ВРАДІЙ,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
відділу трансатлантичних досліджень
Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»

Серед проблем взаємодії міжнародних організацій та організацій громадянського суспільства в Україні вирізняється недостатність державного фінансування останніх. Тож іще на початку 1990-х років вирішальну роль у становленні та розвитку громадянського суспільства почали відігравати міжнародні організації, котрі надавали фінансову підтримку громадським організаціям. І нині зарубіжні гранти донорів залишаються необхідним джерелом фінансування українських неурядових організацій. Однак відмінність поглядів щодо ефективності використання коштів, зокрема обмеження допомоги, спрямованої на реформування інституційних основ НУО, спричиняє непорозуміння між донорами й реципієнтами. У статті наголошується, що значна залежність українських ОГС від міжнародних донорських організацій перетворюється на багатоаспектний чинник ризику, бо останніми роками спостерігається значне зменшення кількості міжнародних донорів у сфері підтримки громадянського суспільства. За оцінками експертів, фундаментальною проблемою українських організацій громадянського суспільства є низький рівень фінансової самодостатності. Пропонуються варіанти оптимізації співпраці міжнародних організацій та ОГС в Україні.
Ключові слова: міжнародна організація, організації громадянського суспільства, ОГС, донорська допомога, громадянське суспільство.

Проблемы взаимодействия международных структур и неправительственных организаций в Украине

Алексей ВРАДИЙ, кандидат политических наук, старший научный сотрудник отдела трансатлантических исследований Государственного учреждения «Институт всемирной истории НАН Украины»

Одной из проблем взаимодействия международных организаций и организаций гражданского общества является недостаточность государственного финансирования последних. Поэтому еще в начале 1990-х годов решающую роль в становлении и развитии гражданского общества начали играть международные организации, оказывающие финансовую помощь общественным организациям. И ныне зарубежные гранты доноров остаются необходимым источником финансирования украинских неправительственных организаций. Однако различие взглядов относительно эффективности использования средств, в частности ограничение помощи на реформирование институциональных основ НПО, вызывает недопонимание между донорами и реципиентами. В статье подчеркивается, что значительная зависимость украинских ОГО от международных донорских организаций становится многоаспектным фактором риска, поскольку в последние годы существенно уменьшилось число международных доноров в сфере поддержки гражданского общества. По оценкам экспертов, фундаментальной проблемой украинских организаций гражданского общества является низкий уровень финансовой самодостаточности. Предлагаются варианты оптимизации сотрудничества международных организаций и ОГО в Украине.
Ключевые слова: международная организация, организации гражданского общества, ОГО, донорская помощь, гражданское общество.

Problems of Interaction Between the International Organizations and NGOs in Ukraine

Oleksiy VRADIY, Ph.D. in Political Science, Senior Researcher of the Department of Transatlantic Studies of the State Institution 'Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine'

Among the problems of interaction between international organizations and civil society organizations in Ukraine is the lack of state funding of the latter. Therefore, since the early 1990s, international organizations providing financial assistance to public organizations have begun to play a decisive role in the development of the civil society. Foreign donor grants remain indispensable source of funding for NGOs in Ukraine at present time. However, differences of opinions with respect to the effectiveness of use of resources, in particular the restriction of aid to reform the institutional framework of NGOs is causing misunderstandings between donors and recipients. The article stresses that a significant dependence of Ukrainian CSOs from international donor organizations becomes a multi-aspect risk factor since the number of international donors in support of civil society in recent years has significantly decreased. According to experts, the fundamental problem of Ukrainian civil society organizations is the low level of financial self-sufficiency. Ways to optimize cooperation between international organizations and the Ukrainian NGOs are proposed.

Keywords: international organization, civil society organizations, CSO, donor assistance, civil society.

8

З набуттям незалежності Україна перебуває на шляху демократичних перетворень – удосконалення наявних та запровадження нових форм демократії. Європейський вектор розвитку України зумовлює потребу руху до європейської цивілізаційної моделі, закріплення європейських критеріїв. Прогрес у цих сферах життєдіяльності суспільства й держави можливий лише за умови ефективної співпраці з організаціями громадянського суспільства (ОГС).

За останні два десятиліття в Україні порівняно з іншими пострадянськими країнами сформувалося найрозвиненіше за міжнародними стандартами громадянське суспільство. З погляду кількості й різноманітності організацій громадянського суспільства, а також рівнів і спектра їхньої діяльності Україна є найбагатшою з усіх країн колишнього Радянського Союзу, незважаючи на складні інституційні умови і нерегулярне фінансування.

На початку 1990-х років вирішальну роль у становленні та розвитку громадянського суспільства відігравали міжнародні організації, котрі тільки-но розпочали свою діяльність в Україні та надавали фінансову підтримку громадським організаціям. Першими організаціями, заснованими завдяки підтримці міжнародних донорів, були мозкові центри, правозахисні організації, ресурсні центри та інші ОГС. Але виникає питання про ефективність західної допомоги: чи сприяє вона поліпшенню якості громадянського суспільства? Тому вкрай важливо вивчити проблеми отримання міжнародної допомоги українськими ОГС з метою підвищення їхньої спроможності абсорбувати міжнародну підтримку.

Останнім часом організації громадянського суспільства в Україні викликають значну зацікавленість українських науковців. Досліджували діяльність ОГС у контексті сучасного формування громадянського суспільства в Україні такі вчені, як В. Бебик, А. Кудряченко, А. Колодій, С. Круглик, Л. Чекаленко, С. Рябов, О. Полтораков, Н. Мороз. Актуальними є праці В. Кравчук, Ю. Томіліної, Т. Метельової, О. Віннікова, І. Піляєва, С. Кириченка, В. Коваленка, І. Ткачука та інших у сфері становлення й розвитку неурядових організацій як інституту громадянського суспільства. Проте, незважаючи на внесок вищезгаданих науковців у дослідження діяльності організацій громадянського суспільства в Україні, проблемам їхньої взаємодії з міжнародними організаціями приділялося недостатньо уваги.

Метою статті є аналіз ключових напрямів їхнього співробітництва міжнародних організацій та українських ОГС у контексті становлення громадянського суспільства, а також розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення такого співробітництва.

Міжнародні організації надають особливо значну підтримку розвитку громадянського суспільства в Укра-

їні протягом останніх 20 років. Вони намагаються пропагувати рівність та різноманітність, укріпити ефективне управління на національному та місцевому рівнях шляхом заохочення громадян до участі в процесі прийняття рішень та розвитку можливостей ОГС. Шляхом фінансування проектів ОГС американські та європейські державні чи приватні донори вносять зміни в динаміку громадського простору через навчальні подорожі, тренінги та конференції.

Протягом останніх двох десятиліть кількість громадських організацій в Україні постійно зростала. 1991 року в країні налічувалося близько 300 активних організацій, 1996-го – майже 12000, 2000-го – близько 27000, а на початок 2011 року в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України кількість громадських організацій становила 67696 і зросла до 71767 на початку 2012-го. Утім, за висновками експертів, із них провадять активну діяльність тільки 8–9% [2].

Водночас фундаментальною проблемою була і є низька фінансова самодостатність неурядових організацій. Структура фінансування українських ОГС істотно відрізняється від їхніх колег із країн ЄС. У більшості країн ЄС основним джерелом фінансування ОГС є продаж власних послуг та фінансова підтримка від держави (загалом до 85%), а пожертви становлять не більш як 20%. Натомість в Україні дохід від продажу послуг та фінансова підтримка від держави становить менш як 30% від загального доходу. Залежність від іноземного фінансування стала ще гострішою через те, що інші джерела останніми роками виснажуються. Благодійні пожертви громадським організаціям від українських підприємств у 2010 році становили 15,1% обсягу фондів ОГС, хоча ще 2009 року – 20,7%.

Особливо вражаючим є низький рівень державного (центрального та місцевого) фінансування, яке становить лише 8% загальних бюджетів ОГС на відміну від бюджетів європейських ОГС (24% – у Польщі, 27% – в Угорщині, 39% – у Чеській Республіці) [4, с. 18]. Тож пожертви від закордонних донорів становлять значну частину, а в деяких організаціях – й основне джерело фінансування. ОГС мають можливість існувати як неурядові, непартійні, некомерційні структури, що здійснюють свою діяльність, виходячи з суспільних інтересів, здебільшого завдяки зовнішній підтримці.

Окрім цього, співпраця з міжнародними донорами дає можливість українським ОГС засвоювати прийняті у світовій експертній спільноті певні стандарти діяльності. Це, зокрема, підготовка проектів та участі в конкурсах на здобуття фінансової підтримки, методологія здійснення досліджень і презентації їх результатів, звітності дощ. Міжнародні організації часто стимулюють ОГС до тісної співпраці між собою як на центральному, так і на ре-

гіональному рівнях, заохочують до формування мереж, консорціумів, інших форм спільної діяльності [3, с. 28]. Позитивом є й можливість розширити завдяки співпраці з донорськими організаціями міжнародні зв'язки ОГС.

Як вже зазначалося, донорське фінансування у сфері розвитку громадянського суспільства бере початок від часу набуття Україною незалежності. Його обсяги завжди були значними. Нині, попри зменшення кількості донорів у сфері підтримки громадянського суспільства, на ринку України все ще залишаються активні гравці. Проте загальний внесок міжнародних організацій у розбудову громадянського суспільства в Україні досить складно піддати диференційованому розрахунку, оскільки вплив донорської допомоги так чи інакше має на меті покращення стану справ у цій сфері. Можна лише констатувати, що програми, спрямовані на підтримку принципів верховенства права, прав людини та демократичного врядування в Україні, наприклад, 2010 року мали бюджет понад 60,4 млн. дол. США з таким розподілом серед основних міжнародних донорів [1]:

ком відсоток неурядових організацій, які мали постійний оплачуваний персонал, знизився з 61% до 41% [6, с. 36]. У цей період кожна п'ята неурядова організація задекларувала збільшення участі волонтерів.

Проте ситуація, коли ОГС в Україні є залежними від фінансування з одного, до того ж закордонного, джерела, містить загрозу для стабільності їхньої діяльності та відповідності дій. Звідси випливає також проблема диверсифікації джерел фінансування.

Оскільки фінансування від влади та бізнесу в сучасних українських умовах є недостатнім, головним джерелом надходжень для ОГС в Україні нині є міжнародні донорські організації. Творчий центр Каунтерпарт дослідив якість такої співпраці [6]. Протягом 2012 року було проведене щорічне опитування активних ОГС в Україні, під час якого їхні лідери мали можливість вказати всі види наявної співпраці з міжнародними організаціями.

Незважаючи на те, що найпоширенішим напрямом співробітництва ОГС та міжнародних донорів є надання останніми фінансової або технічної допомоги, деякі організації співпрацюють із донорами на вищому рівні –

Таблиця 1

Суб'єкт міжнародної донорської допомоги	Розмір допомоги, дол. США
Регіональна місія Агентства США з міжнародного розвитку (USAID)	21 млн. 043 тис.
Представництво Європейського Союзу в Україні	14 млн. 832 тис.
Посольство Канади	6 млн. 592 тис.
Програма розвитку ООН (ПРООН)	4 млн. 290 тис.
Посольство Швейцарії	3 млн. 075 тис.
Національний фонд на підтримку демократії (NED)	2 млн. 200 тис.
Міжнародний фонд «Відродження»	1 млн. 305 тис.
Шведська міжнародна агенція розвитку (SIDA)	1 млн. 271 тис.
Офіс Координатора проектів ОБСЄ	770 тис.
Програма демократичних грантів (США)	420 тис.
Фонд Чарльза Стюарта Мотта	340 тис.
Канадська міжнародна агенція розвитку (CIDA)	200 тис.
Посольство Німеччини	148 тис.
Посольство Великої Британії	116 тис.
Посольство Нідерландів	106 тис.

При цьому варто зазначити, що загальна сума міжнародної благодійної допомоги, отриманої державними установами України 2010 року, становила близько 30 млн. 832 тис. 900 дол. США, тобто 51% від річного обсягу допомоги. До того ж цей відсоток буде значно більшим з урахуванням проектів Ради Європи та програми USAID, які протягом 2010 року надали методичну та технічну допомогу більш як 2500 працівникам судових органів, а також підвищили фаховий потенціал 484 судів.

Отже, більшу частину міжнародної допомоги отримують не громадські організації, а урядовий сектор, оскільки останніми роками донори надають пріоритет саме йому, істотно зменшивши фінансування інституцій громадянського суспільства до однієї третини власних бюджетів.

Після того, як міжнародна підтримка зі сфери демократизації та громадянських прав була переважно скерована на безпосередню технічну допомогу для адміністрації, значна кількість ОГС опинилася в складній фінансовій ситуації. Громадські організації стикнулися з проблемою здобуття кваліфікованих кадрів. Це призвело до зміни стратегії управління персоналом у багатьох ОГС шляхом заміни постійного працевлаштування на волонтерство. Регулярно здійснювані дослідження українських організацій показали, що між 2006 та 2010 ро-

ком партнери або виконавчі партнери. У 2011 році відсоток ОГС, котрі працюють із донорами як партнери, зріс порівняно з 2010 роком із 16% до 19%, проте залишився істотно нижчим за рівень 2007-го, коли їх було 29%. Кількість ОГС, котрі працюють з донорами як виконавчі партнери, так само дещо зросла – з 9% у 2010 році до 11% у 2011-му. Залишається незмінною кількість організацій, котрі працюють із донорами як субконтрактери, тобто громадські організації, що проводять певні заходи (і 2011-го, і 2010 року – 8%).

Майже не змінилася кількість ОГС, котрі працюють із донорськими організаціями як грантери, тобто громадські організації, які отримують гранти (61% ОГС у 2011 році порівняно з 60% у 2010-му, 88% у 2009-му, 84% у 2007-му, 51% у 2006-му, 46% у 2005-му, 45% у 2004-му, 48% у 2003 році) [6, с. 58].

Найбільший бюджет мають організації, котрі співпрацюють із донорами саме як грантери (52% організацій, які мають бюджет більш як 50 000 дол. США, проти 22% організацій, котрі працюють як партнери, 18% ОГС, котрі працюють як виконавчі партнери, та 16%, котрі працюють як субконтрактери).

Представникам ОГС у 2011 році запропонували також назвати міжнародні донорські організації, з якими вони співпрацюють найбільше. Відповіді на це запитання відображені в таблиці 2 [6, с. 59].

Міжнародні донорські організації, з якими ОГС в Україні співпрацюють найбільше	Відсотки від загальної кількості, %
Міжнародний фонд «Відродження»	39
Регіональна місія Агентства США з міжнародного розвитку (USAID)	27
Посольство США	23
Представництво ЄС	14
Посольство Нідерландів (MATRA)	8
Посольство Німеччини	4
Посольство Швеції (SIDA)	3
Інші	34

10

Як можна побачити з відповідей, найбільше ОГС (39%) співпрацює з Міжнародним фондом «Відродження». Близько чверті ОГС співпрацює з Агенцією США з міжнародного розвитку (USAID) – 27%, а безпосередньо з Посольством США – 23%. Ще 14% ОГС співпрацює з Представництвом ЄС в Україні. Менш як чверть ОГС співпрацює з посольствами інших країн: Нідерландів (програма MATRA) – 8%, Німеччини – 4% та Швеції (програма SIDA) – 3%. Разом із тим третина опитаних (34%) заявила, що їхні ОГС співпрацюють із донорами, не зазначеними серед варіантів відповідей.

Тож 2011 року, як і попередніми роками, більшість організацій співпрацювали з донорами як грантери. Також дещо збільшилася кількість організацій, котрі співпрацюють з донорами як партнери або виконавчі партнери. Половина опитаних заявила, що співпрацює з американськими донорами (Агенцією США з міжнародного розвитку та безпосередньо Посольством США), проте якщо говорити про конкретних донорів, то організацією, з якою співпрацює найбільша кількість ОГС, є Міжнародний фонд «Відродження».

Згідно з експертними опитуваннями, гранти від міжнародних донорських організацій залишаються важливим, якщо не головним, джерелом фінансування українських ОГС. Саме через це ініціативи неурядового сектору, підтримані міжнародними донорськими організаціями, продовжують відігравати ключову роль у захисті прав людини й слугувати каталізатором реформування внутрішньої державної політики. Цей факт наочно підтверджує, що в сучасному демократичному світі громадянське суспільство не тільки виконує функції захисту прав та інтересів громадян, а й здійснює контроль за державою таким чином, щоб вона не перевищувала свої компетенції й суворо дотримувалася конституційного принципу пріоритету прав та свобод людини [1].

Але, окрім позитивних моментів, надто велика фінансова залежність ОГС від міжнародних донорів створює також низку проблем.

По-перше, зовнішнє фінансування накладає певні обмеження на формування порядку денного проєктів ОГС. Оскільки кожна донорська організація має свій «мандат» і здійснює підтримку проєктів відповідно до нього, певні проєкти, попри їхню актуальність і суспільну значущість, не можуть бути реалізованими ОГС.

По-друге, міжнародні донорські організації надають гранти на проведення переважно короткострокових досліджень (до шести місяців), що не дає можливості втілювати в життя глибокі, комплексні проєкти. Значна частка донорів вважають за доцільне надання менших за розміром грантів більшій кількості організацій.

По-третє, обов'язковою умовою для надання грантів деякі донорські організації висувають власний внесок від ОГС. Його розмір може сягати 50% вартості проєкту. Тож з огляду на правовий статус більшості ОГС як не-

прибуткових організацій виконання цієї вимоги є доволі проблематичним [3, с. 30].

Крім зазначених проблем, слід відзначити тенденцію до зниження обсягів підтримки з боку міжнародних донорів й технічної допомоги (особливо на місцевому рівні), оскільки іноземні донори зосередилися на конкретних проблемах і потребують спеціалізованої експертизи, яку більшість ОГС не можуть запропонувати [7, с. 226]. Отже, значна залежність українських ОГС від міжнародних донорських організацій може також вважатися і багатоаспектним фактором ризику.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки. За роки незалежності в Україні поступово склався інститут міжнародних донорів, які, підтримуючи процеси реформ і демократизації, сприяють становленню громадянського суспільства. Без допомоги міжнародних організацій діяльність ОГС просто не могла би бути можливою – їхній бюджет майже на 60% формується за рахунок зовнішньої підтримки. Співпраця більшості ОГС із міжнародними донорами обмежується виконанням проєктів та заходами, спрямованими на підвищення організаційної спроможності. Проте деякі організації зуміли досягти якісно вищого рівня співпраці з донорськими організаціями та дістали можливість вести з ними відкритий партнерський діалог.

Але українські ОГС мають істотні проблеми з доступом до фінансування в трьох основних сферах: визначення міжнародних джерел коштів, які відповідали б їхнім потребам, утвердження себе як надійних довготривалих партнерів міжнародних організацій та реагування на негативне політичне середовище. Основними характеристиками тих ОГС, котрі успішно отримують міжнародне фінансування, є: добре знання процедур звернення до міжнародних донорів, проактивна позиція в пошуку фінансових можливостей та здатність визначити важливі проблеми місцевої громади [4, с. 11].

Основним бар'єром, що заважає ОГС переконати міжнародних донорів у необхідності надати підтримку, є нездатність визначити довготривалі пріоритети донорів, оцінити власні ресурси та визначити сфери, де потрібна донорська підтримка. Необхідно звернути увагу на наявність аналітичних здібностей у працівників ОГС, які займаються підготовкою проєктних пропозицій та ведуть виконання проєкту.

Досягнення змін потребує довготривалої віддачі міжнародних донорів, бо для укорінення нової поведінки потрібен час. Виходячи з цього, міжнародні донорські організації мають бути зацікавлені в професійному розвитку співробітників ОГС. Найкращими практиками такої роботи грантодавців є, наприклад, тренінги персоналу шляхом регулярних зустрічей з координатором проєкту, залучення зовнішніх експертів, які мають навички визначення можливостей фінансування та подання заявок на гранти на довготривалий період.

ОГС в Україні також часто стикаються з перебоями у фінансуванні, коли від подачі проекту до прийняття експертною комісією рішення про його фінансування минає досить багато часу. Отже, українським ОГС необхідно налагоджувати співпрацю з місцевими органами влади, а також розглянути можливість надання платних послуг іншим організаціям для розв'язання проблеми відсутності фінансування в період між виконанням проектів донорських організацій.

У свою чергу, міжнародні донорські організації мають бути відкритішими до нових соціальних ініціатив та надавати фінансування на основі не тільки попереднього досвіду співпраці з іншими донорами, а й відповідно до того, чи пропозиція відповідає реальним потребам громадянського суспільства.

Міжнародним донорам необхідно також встановити ефективніші механізми координації в регіонах. Регіональне покриття все ще недостатнє, і деякі райони залишаються без фінансування. За допомогою міжнародного фінансування потрібно підтримувати й тренінги місцевих лідерів громад. Рішення про переміщення уваги донорів до обласних центрів було б корисно приймати на підставі регулярного оцінювання стану громадянського суспільства, яке наразі занадто зведене до технічних компонентів.

Організації громадянського суспільства в Україні мають стати прозорішими, збільшити медійні простори та створити більше внутрішніх та міжнародних груп, їм слід залучати приватних представників та збільшувати кількість учасників, використовувати переваги соціальних мереж та організаційні можливості Інтернету [5, с. 17].

Оскільки міжнародні донори неохоче фінансують інституційну базу діяльності ОГС, більшість із них потребують доступу до такого фінансування. Стале фінансування необхідне насамперед тим ОГС, які планують розширення своєї діяльності в інших регіонах країни або зацікавлені в професійному зростанні свого персоналу.

Водночас фінансування здебільшого обмежується короткостроковими (від кількох місяців до півтора року) та невеликими за обсягами (5–15 тис. дол. США) грантами. Приклади стабільного й масштабного фінансування діяльності ОГС міжнародними донорами є поодинокими. Тож залежність від екстремальних донорів практично унеможливує довгострокове планування їхньої діяльності.

Для багатьох ОГС кроком уперед у забезпеченні стабільної фінансової бази може бути збільшення тривалості донорських проектів завдяки подовженому фінансуванню, яке дало б змогу розв'язати проблему короткої тривалості та незначного масштабу проектів. У результаті з'явиться можливість фінансувати послідовні етапи проектів відповідно до потрібного обсягу, а також із урахуванням продемонстрованого поліпшення діяльності організації.

Успіх утілення в життя цих рекомендацій залежить від належної організації українського громадянського суспільства. Необхідно вирішити цілу низку питань внутрішньої інституціалізації, професіоналізму персоналу, доступу до ресурсів. Фундаментальною проблемою є низька фінансова самодостатність ОГС.

Ці виклики підкреслюють важливість виявлення внутрішніх недоліків українських ОГС та визначення шляхів зміцнення їх внутрішньої організації завдяки співпраці з міжнародними організаціями. Для розширення громадського простору міжнародні організації можуть асистувати в проведенні дебатів, допомагаючи посилити дієвість громадської думки, яка може вплинути на прийняття рішень в органах державної влади. Громадянське суспільство України дістане багато переваг від міжнародної допомоги за умови більшої участі громадян у діяльності організацій при збільшенні соціальної довіри, толерантності, відкритості та самовираження. ▢

Список використаних джерел

1. Мартиненко О. Міжнародна донорська допомога: хто є насправді «грантожерями» в Україні? / О. Мартиненко // Дзеркало тижня. – 2011. – № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/LAW/mizhnarodna_donorska_dopomoga_hto_e_naspravdi_grantozherami_v_ukrayini.html
2. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) станом на 1 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_.zip
3. Якименко Ю. Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи / Ю. Якименко // Громад. сусп. во. – 2007. – № 2. – С. 26–34.
4. Bekeshkina I. Making Ukrainian Civil Society Matter: Enabling Ukrainian NGOs to absorb international assistance. A review of capacity gaps and needs for institutional support / I. Bekeshkina, P. Kaźmierkiewicz. – Warsaw: Institute of Public Affairs, 2012. – 58 p.
5. Lutsevych O. How to Finish a Revolution: Civil Society and Democracy in Georgia, Ukraine and Moldova / O. Lutsevych / Chatham House // Briefing Paper: Russia and Eurasia. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0113bp_lutsevych.pdf
6. Palyvoda L. Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2011) / L. Palyvoda, S. Golota // Survey Report. – K.: CCC Creative Center, 2013. – 118 p.
7. The 2013 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia / USAID від американського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EE_2013_CSOSI_FullReport.pdf

References

1. **Martynenko O.** (2011) 'Mizhnarodna donorska dopomoha: khto ye naspravdi 'ghrantozheramy' v Ukraini?' [International donor assistance: Who are actually the 'grants' gluttons' in Ukraine?], *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, No. 30. Available at: <http://gazeta.dt.ua/LAW/mizhnarodna_donorska_dopomoga_hto_e_naspravdi_grantozherami_v_ukrayini.html>
2. Pokaznyky Yedynoho derzhavnoho reiestru pidpriemstv ta orhanizatsii Ukrainy (YeDRPOU) stanom na 1 sichnia 2012 roku [Data of the Unified State Register of Enterprises and Organizations of Ukraine (USREOU) as of 1 January 2012]. Available at: <http://ukrstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_.zip>
3. **Yakymenko Y.** (2007) 'Neuriadovi analitychni tsentry v Ukraini: mozhlyvosti, vyklyky, perspektyvy' [Non-governmental think tanks in Ukraine: Opportunities, challenges, prospects], *Hromad. susp-vo*, 2: 26-34.
4. **Bekeshkina I. and Kaźmierkiewicz P.** (2012) *Making Ukrainian Civil Society Matter: Enabling Ukrainian NGOs to absorb international assistance: A review of capacity gaps and needs for institutional support*. Warsaw: Institute of Public Affairs.
5. **Lutsevych O.** (2013) 'How to Finish a Revolution: Civil Society and Democracy in Georgia, Ukraine and Moldova', Chatham House, *Briefing Paper: Russia and Eurasia*, No. 1. Available at: <http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0113bp_lutsevych.pdf>
6. **Palyvoda L. and Golota S.** (2013) *Civil Society Organizations in Ukraine. The State and Dynamics (2002-2011): Survey Report*. Kyiv: CCC Creative Center.
7. USAID: From The American People, *The 2013 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*. Available at: <http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EE_2013_CSOSI_FullReport.pdf>

